

MARIOŁA RACŁAW^a

SPRAWIEDLIWOŚĆ PRZESTRZENNA JAKO FUNDAMENT PRACY SOCJALNEJ

SPATIAL JUSTICE AS A FOUNDATION FOR SOCIAL WORK

The article examines the usefulness of applying the concept of spatial justice and the postulate of the right to the countryside in social work in relation to communities living in rural areas. Due to the significant diversity of rural areas in Poland today, labeling social work as 'rural' can be challenging, misleading, and at times counterproductive because of the specific character of a given community in a particular spatial location that is not administratively classed as a city. The use of the adjective 'rural' when specifying actions undertaken within local diagnoses, and later when implementing social work methods, should be preceded by reflection on the actual attributes of the given area. This article proposes introducing of the concept of social work oriented towards spatial justice into theory and practice, in place of the terms 'rural/urban social work'.

Keywords: social work; spatial justice; spatial diversity; rural areas

W artykule rozważono użyteczność zastosowania koncepcji sprawiedliwości przestrzennej i postulatu prawa do wsi w pracy socjalnej w odniesieniu do społeczności zamieszkujących obszary wiejskie. Ze względu na występujące współcześnie ogromne zróżnicowanie jednostek osadniczych na obszarach wiejskich w Polsce etykietowanie pracy socjalnej jako „wiejskiej” może być trudne, mylące, a czasami przeciwnie skuteczne ze względu na specyfikę danej społeczności w określonej lokalizacji przestrzennej, niebędącej administracyjnie miastem. Używanie przymiotnika „wiejski” przy dookreślaniu podejmowanych działań w ramach diagnoz lokalnych, a następnie wdrażania metod pracy socjalnej, powinno być poprzedzone namysłem o rzeczywistych atrybutach danego obszaru. W artykule proponuję rozważanie wprowadzenia do teorii i praktyki konceptu pracy socjalnej zorientowanej na sprawiedliwość przestrzenną zamiast stosowania terminu „wiejska/miejska praca socjalna”.

Słowa kluczowe: praca socjalna; sprawiedliwość przestrzenna; zróżnicowanie; obszary wiejskie

I. WPROWADZENIE

Przygotowując diagnozę społeczną (ogólną lub w obszarze danego problemu społecznego/kwestii społecznej), jej autorzy podejmują się nie tylko opisu

^a University of Warsaw, Poland / Uniwersytet Warszawski, Polska
m.raclaw@uw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7614-0507>

i analizy danych, ale również w warstwie interpelacyjnej odwołują się do określonego zestawu wartości. Zatem diagnoza zbudowana jest dwuwarstwowo: z części opisowo-analitycznej (zestaw danych empirycznych i budowanych na nich wskaźników) oraz eksplanacyjnej (z odniesieniem do założeń teoretycznych i aksjologicznych).

W polskim piśmiennictwie wymiar aksjologiczny w polityce społecznej konsekwentnie podnosiła i rozważała Jolanta Supińska (2014). W odniesieniu do diagnozy potrzeb i problemów społecznych twierdziła ona, „że już na etapie gromadzenia danych empirycznych na temat ludzkich potrzeb i stanu ich zaspokojenia nie można uniknąć wartościowania. Już wówczas trzeba odwoływać się do aksjologii, a także do pewnych nauk praktycznych (metodycznych czy technicznych) po to, aby opracowywać optymalne normatywy zaspokojenia poszczególnych potrzeb” (s. 33). Badaczka występowała przeciwko wąskopojętemu empiryzmowi, odrzucającemu rozważania filozoficzne. Widziała też zagrożenia płynące z nieuporządkowanej i pozbawionej założeń teoretyczno-aksjologicznych „działalności normatywnotwórczej”. Podkreślała, że wybrane w określonym kontekście historyczno-kulturowym wartości są „programowymi drogowskazami” w polityce społecznej (s. 54).

W niniejszym artykule rozważam kwestie sprawiedliwości przestrzennej jako „drogowskazu programowego” w konceptualizowaniu pracy socjalnej w odniesieniu do społeczności terytorialnych (środowisk życia), zamieszkujących jednostki i tereny niebędące administracyjnie miastem. Argumentuję, co jest celem niniejszego tekstu, że ze względu na występujące współcześnie ogromne zróżnicowanie jednostek osadniczych i obszarów wiejskich etykietowanie pracy socjalnej jako „wiejskiej” może być trudne, mylące, a czasami niekorzystne ze względu na specyfikę danej lokalizacji przestrzennej i żyjącej tam społeczności. Wskazuję przy tym na wyrażane i podkreślane w literaturze zastrzeżenia dotyczące stosowania podziału wieś-miasto, gdyż – jak pisze Wieliczko (2022) – „urbanizowanie się wsi sprawia, że dychotomiczny podział na miasto i wieś staje się coraz bardziej anachroniczny” (s. 34). W jego miejsce wprowadza się i stosuje kontinuum przestrzenne, co pozwala dostrzec różnorodność i złożoność obszarów, „których przynależność administracyjna może się znacznie różnić od faktycznie pełnionych funkcji, rodzaju zabudowy czy innych cech” (s. 33). Używanie przymiotnika „wiejski” przy dookreślaniu podejmowanych działań powinno być zatem poprzedzone namysłem o rzeczywistych atrybutach społeczności terytorialnej i miejsca jej życia.

W artykule odnoszę się również do postulatu „prawa do miasta”, by przez analogię wskazać ramy „prawa do wsi” jako wytycznej dla normatywnotwórczej działalności, jak również jako zestaw postulatywnych idei, które mogą znaleźć inspirujące odzwierciedlenie w pracy socjalnej zorientowanej na sprawiedliwość przestrzenną. Wynika to z postawionego w tym artykule drugiego celu, czyli – w zgodzie z postulatem Alain’a Touraine’a (2011) wyrażonym w haśle „myśleć inaczej” (wraz z przyjętymi przez francuskiego socjologa założeniami upodmiotowienia) – próby wskazania innego „punktu ciężkości” w skonceptualizowaniu i prowadzeniu pracy socjalnej poza szukaniem specyfik wiejskiej i miejskiej pracy socjalnej. Touraine zachęca, by przekształcać, a nawet po-

rzucac „nasze najbardziej na pozór najpewniejsze założenia, najbardziej »klasyczne« sposoby przedstawienia społeczeństwa i aktorów społecznych” (s. 17).

Przedstawione rozważania znajdują oparcie w analizie literatury przedmiotu, nie tylko pozycji teoretycznych, lecz także doniesień empirycznych i wniosków sformułowanych na ich podstawie. Zastosowano zatem niereaktywną metodę badań (Babbie, 2005). Wnioskowanie opiera się na wtórnej analizie danych zastanych, których źródłem jest przegląd literatury (por. Bednarska, 2015).

II. SPRAWIEDLIWOŚĆ PRZESTRZENNA

Sprawiedliwość przestrzenna jest konceptem dyskutowanym w relacji do przestrzennych zróżnicowań/nierówności rozwoju społeczno-gospodarczego. Ten wymiar debat o sprawiedliwości był już długo obecny w naukach społecznych, jednak w wiekach XX i XXI nabrał intensywności (Cywiński, 2023, 2024). Od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia coraz częściej podejmowano rozważania na temat przestrzennych aspektów sprawiedliwości (Cywiński, 2023), a niektórzy badacze wskazują tę dekadę jako okres ukształtowania samej koncepcji sprawiedliwości przestrzennej (Madanipour i in., 2021, s. 808). Początkowo analizowano wpływ otoczenia na dobrobyt, zdrowie, edukację, jakość życia mieszkańców. Podejmowano ekonomiczne aspekty nierówności, następnie wzbogaczano analizy o kwestie dystrybucji władzy i stosowanie opresji (Cywiński, 2023). W latach dziewięćdziesiątych XX w. wzbogaczano piśmiennictwo o dane dotyczące kwestii ekologicznych i zmienności problemów środowiskowych w zależności od miejsca zamieszkania. W pierwszych dekadach XXI w. rozważano zagadnienia inkluzyjnego planowania i zarządzania przestrzenią.

Powiązanie sprawiedliwości i przestrzeni zakłada określony sposób myślenia o tej ostatniej. Wskazuje się konieczność uznania jej wymiaru ontologicznego (uznanie, że ludzie są m.in. bytami przestrzennymi), cechy społecznego wytwarzania (przestrzeń jest społecznie konstruowana i jako taka może być zmieniana) i dialektyki społeczno-przestrzennej (wzajemny wpływ tego, co społeczne, na to, co przestrzenne; Soja, 2009, s. 2). W tej perspektywie sprawiedliwość przestrzenna jest sposobem postrzegania sprawiedliwości społecznej przez pryzmat przestrzeni, którą oprócz lokalizacji kształtują określone właściwości danej zbiorowości lub cechy indywidualne osób (np. przynależność etniczno-narodowa, płeć, wiek, sprawność). Stwierdzenie to podkreśla dialektyczny związek społeczno-przestrzenny, przy czym najczęściej odnosi się go do sprawiedliwości społecznej w jej dystrybutywnym ujęciu. W tym aspekcie, jak twierdzi Olena Borodina (2022), „sprawiedliwość społeczna koncentruje się na dystrybucji zasobów między grupami społecznymi, natomiast sprawiedliwość przestrzenna – na geografii dystrybucji w ramach przestrzennych procesów życiowych społeczności ludzkich” (s. 42).

Natomiast w literaturze przedmiotu (Uwayezu i De Vries, 2018) wyróżnia się cztery rodzaje sprawiedliwości przestrzennej:

– proceduralną, która odnosi się do reguł i procesów zarządczych związanych z kierowaniem zasobami przestrzennymi tak, by zapewnić włączanie społeczne oparte na zaspokojeniu potrzeb społecznych;

– uznaniową, która łączy się z zasadą sprawiedliwego podziału zasobów przestrzennych i równości szans, w szczególności dla osób z grup defaworyzowanych lub tych, które z powodu wyczerpania zasobów mają do nich utrudniony, uniemożliwiony dostęp;

– redystrybucyjną, która akcentuje konieczność sprawiedliwego udostępniania zasobów przestrzennych dla użytkowników, w szczególności dla osób z grup defaworyzowanych;

– międzypokoleniową, która łączy się z ideą sprawiedliwości prospektywnej i opiera się na koncepcji instytucjonalizacji reguł, pozwalających użytkownikom zasobów wyodrębnić ich część dla przyszłych generacji.

Wskazana wyżej typologia sprawiedliwości przestrzennej podkreśla nie tylko konieczność badania jej rezultatu (jakie zasoby i dla kogo zostały dostarczone/udostępnione i według jakich kryteriów), ale również procesu – mechanizmów ich alokacji. Podobnie rzecz ujmuje Włodzimierz Okrasa (2016), gdy analizuje praktyczny wymiar omawianej sprawiedliwości, tj. nierówności przestrzenne. Wskazuje dwie orientacje analityczne, z której jedna kładzie nacisk na przestrzeń, tj. na przestrzennie zorientowaną analizę nierówności (koncentracja na miejscu jako jednostce analizy lub kontekście dla gospodarstwa domowego czy osoby); druga natomiast akcentuje nierówności, identyfikując ich czynniki lub mechanizmy alokacji nierówności pomiędzy populacjami lub społecznościami lokalnymi (np. w postaci programów/polityk publicznych).

Kwestię sprawiedliwości przestrzennej w odniesieniu do terenów wiejskich podejmowała m.in. Borodina (2022). Łączyła ona ten koncept ze zrównoważonym społeczno-gospodarczym rozwojem obszarów wiejskich, równością szans życiowych mieszkańców wsi, zachowaniem wiejskich zasobów dla następnych pokoleń:

sprawiedliwość przestrzenna na obszarach wiejskich w ramach wspólnoty lokalnej osiągana jest poprzez działania i programy, które mają na celu zaspokojenie podstawowych potrzeb wszystkich mieszkańców wiejskich niezależnie od miejsca zamieszkania. Potrzeby te obejmują równy, niedyskryminujący i bezstronny dostęp do zatrudnienia, zasobów mieszkaniowych, podstawowej infrastruktury i usług, które są nierozzerwalnie związane z dostępem do zasobów ziemi. Społeczność jest przestrzennie sprawiedliwa, gdy wszystkie jej części respektują prawa poszczególnych członków. Wszyscy mieszkańcy wsi mają prawo przyczyniać się do rozwoju swojej wsi i wspólnoty lokalnej. Prawa te nie powinny być traktowane priorytetowo ze względu na interesy agrobiznesu lub status społeczno-gospodarczy określonej kategorii osób lub grup społecznych. (s. 45)

III. PRAWO DO WSI

Aleksander Cywiński (2023, s. 81) sprawiedliwość przestrzenną łączy ze sformułowanym na początku XXI w. prawem do miasta, które odnosi się do korzystania z obywatelstwa, zasobów ekonomicznych i kulturalnych, do

równości i inkluzji oraz solidarności ekonomicznej, zawartych w Światowej Karcie Prawa do Miasta z 2004 r. (zrewidowanej w 2005 r.). W wymienionym dokumencie prawo do miasta zostało skonkretyzowane przez odwołanie do praw człowieka (Szpak, 2017). Ma ono charakter prawa zbiorowego (przysługuje mieszkańcom na podstawie ich wspólnego interesu), rozproszonego (odnosi się do obecnych i przyszłych generacji), jest konstruktem politycznym o charakterze postulatywnym. Agnieszka Szpak (2017) wskazuje też na jego operacjonalizację i inny dokument o międzynarodowym zasięgu: „Habitat III Policy Paper 1 – Right to the City and Cities for All”, w którym jest mowa o przestrzennie sprawiedliwym podziale zasobów, reprezentacji politycznej mieszkańców oraz społecznej, ekonomicznej i kulturowej różnorodności miasta.

Z tej perspektywy przez analogię i w nawiązaniu do sprawiedliwości przestrzennej można sformułować prawo do wsi jako kategorię prawa zbiorowego o charakterze postulatywnym. Prawo do wsi też można odnieść do wymienionych wyżej trzech filarów: podziału zasobów, reprezentacji politycznej oraz różnorodności. W nawiązaniu do idei sprawiedliwości przestrzennej prawo do wsi odnosić się będzie do postulatu przeciwdziałania marginalizacji społeczno-ekonomicznej wsi, depopulacji, zawłaszczaniu terenów wiejskich w procesie ekstensywnej urbanizacji oraz do nierówności w dostępie do usług społecznych i odpowiedniej infrastruktury technicznej, czyli nawiązywać będzie do idei równości szans. W sposób szczegółowy można je ująć jako (por. Borodina, 2022; Komisja Europejska, 2021):

- prawo do ziemi i zasobów naturalnych: mieszkańcy wsi i rolnicy powinni mieć dostęp do ziemi uprawnej, przeznaczonej na hodowlę zwierząt i produkcję żywności (bez zawłaszczania jej przez wielki kapitał);
- prawo do sprawiedliwego rozwoju: mieszkańcy wsi powinni mieć równe szanse dostępu do edukacji, zdrowia, infrastruktury i usług publicznych;
- prawo do uczestnictwa w decyzjach politycznych dotyczących rozwoju wsi, rolnictwa i ochrony środowiska; procesy decyzyjne powinny być inkluzyjne i uwzględniać głos lokalnych społeczności;
- prawo do suwerenności żywnościowej: wspieranie lokalnej produkcji żywności, dostosowanej do potrzeb społeczności wiejskich, utrzymanie kontroli nad swoimi zasobami i metodami produkcji żywności w sposób zrównoważony;
- prawo do życia we włączającej wspólnotcie, odnoszone zwłaszcza do grup nierówno traktowanych, np. osób starszych czy z niepełnosprawnościami, kobiet, ludności rdzennej.

Kwestie obszarów wiejskich – w połączeniu z tzw. prawem do wsi i sprawiedliwością przestrzenną – będą zyskiwały na znaczeniu za sprawą polityki unijnej, nastawionej na długoterminowy i zrównoważany rozwój obszarów wiejskich. W Komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów pt. „Długoterminowa wizja dla obszarów wiejskich EU – W kierunku silniejszych, lepiej skomunikowanych, odpornych i zamożnych obszarów wiejskich do 2040 r.” (Komisja Europejska, 2021) wskazano, że mimo iż zajmują one

ponad 80% terytorium UE¹ i zamieszkuje je blisko 30% ludności, „są niedoceniane i niedostatecznie wynagradzane” (s. 1). Jeśli wczytać się w informacje zawarte w cytowanym Komunikacie, wydaje się, że obszary wiejskie są ważne ze względu na ich wkład w produkcję i dostarczanie żywności dla mieszkańców UE (i nie tylko), walory rekreacyjno-turystyczne, ochronę krajobrazu naturalnego, ze względu na zachowanie i rozwój tradycji i kultury lokalnej, ale: „Wielu Europejczyków niepokoi erozja infrastruktury wiejskiej i świadczenia usług, w tym pogorszenie dostępu do opieki zdrowotnej, usług socjalnych i edukacji, a także usług pocztowych i bankowych. Inni wyrażają obawy związane z coraz mniejszymi możliwościami zatrudnienia i możliwym spadkiem dochodów na obszarach wiejskich lub ograniczonymi możliwościami w zakresie transportu i łączności cyfrowej” (s. 1).

W celu przeciwdziałania zidentyfikowanym dolegliwościom UE (Komisja Europejska, 2021, s. 13–15) proponuje cztery główne obszary działania, dzięki którym tereny wiejskie w przyszłości będą:

- silniejsze (aktywne uczestnictwo w życiu obywatelskim i politycznym, przeciwdziałaniu depopulacji, rozwój infrastruktury społecznej i technicznej),
- połączone (łączność cyfrowa, transportowa i nowe rozwiązania w zakresie mobilności),
- odporne (na zmiany klimatu, katastrofy naturalne, kryzysy gospodarcze oraz „odporne społecznie” na drodze wzmocnienia grup defaworyzowanych),
- prosperujące (poprzez dywersyfikację działalności gospodarczej oraz zrównoważoną produkcję żywności).

Powyższa wizja, która powinna się ziścić w nieodległej przyszłości (do roku 2040), może być traktowana jako operacjonalizacja prawa do wsi, co wyznacza potencjalne obszary prowadzenia diagnozy społecznej (np. podmiotowe i przedmiotowe obszary nierówności), jak również postuluje określone narzędzia diagnozy (np. użycie metod badań o charakterze partycypacyjnym).

Oczywiście idee, takie jak sprawiedliwość terytorialna (przestrzenna) i związane z nią prawo wsi, mogą się wydać nadmierne abstrakcyjne, teoretyczne i odnoszące się do społeczeństwa teoretycznego, a przez to niemające realnego wpływu na życie mieszkańców konkretnej jednostki osadniczej. Jednak, podobnie jak Touraine (2011), jako socjolog „jestem przyzwyczajony[a] do poszukiwania obecności najbardziej złożonych konstrukcji i najbardziej dramatycznych zaangażowań w najbardziej bezpośrednich doświadczeniach” (s. 242), a naszym naukowców (socjologów) zadaniem jest znalezienie „przejść” „od wielkich zasad do żywego doświadczenia” (s. 241). Innymi słowy, trzeba znaleźć sposób implementacji („przejścia”) szczytnych idei i postulatów (w których postuluje się upodmiotowienie jednostek i afirmuje podmiot) do życia, do rzeczywistego świata, w którym jednostki się osiedliły. W kontekście toczonych tu rozważań jako krok w stronę „przejścia” proponuję próbę implementowania idei sprawiedliwości przestrzennej w pracy socjalnej,

¹ Wliczono w te szacunki wszystkie gminy UE o małej liczbie ludności lub niskim zagęszczeniu ludności.

czego wynikiem będzie realizacja „prawa do wsi” – z uwzględnieniem różnorodnych charakterystyk i złożonych typów jednostek osadniczych, potocznie lub administracyjnie określanych jako „wieś”.

IV. ZRÓŻNICOWANIE GMIN WIEJSKICH JAKO WYZWANIE DLA PRACY SOCJALNEJ

Wraz z wprowadzeniem w 1990 r. ustawy o pomocy społecznej² wsparcie dla ludzi w potrzebie, realizowane techniką pomocową w ramach zabezpieczenia społecznego, ma umożliwić osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości (art. 1 wspomnianej ustawy) poprzez wsparcie ich w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i danie im możliwości życia w warunkach odpowiadających godności człowieka (art. 2). W ustawie wymieniono też 15 szczególnych okoliczności udzielania pomocy (oczywiście mogą też pojawić się inne). Analizując tak skonstruowane prawo pomocy społecznej i pragmatykę zawodową pracowników socjalnych, Maria Łuszczzyńska (2022) twierdzi, że w pomocy społecznej stosuje się „negatywną perspektywę pracy socjalnej”. Zapisy prawne i procedury działania profesjonalnych „pomagaczy” prowadzą do opisywania rzeczywistości społecznej w kategoriach problemowych, czego też są uczeni pracownicy socjalni w edukacji formalnej, a potem też nieformalnej w toku działań zawodowych. Pracownicy socjalni tworzą statystyki problemów pasujących do zapisów ustawy, co prowadzi do: „pomagania »ilościowego«, realizowanego współcześnie, które sprowadza się jedynie do wskaźnikowego podejścia do pomagania, klasyfikowania klientów do właściwych pozycji w systemie informatycznym. W »ilościowym« rozumieniu pomocy nie chodzi o zmniejszanie liczby klientów w systemie, ale o utrzymywanie przynajmniej takiej ich liczby, jak w danym roku budżetowym. Przeczy to założeniom systemu pomocy społecznej, który nie jest permanentny i nie ma trwać dla samego trwania” (s. 199). Zdaniem Łuszczzyńskiej przewaga „podejścia problemowego” nad „podejściem rozwiązaniowym”, akcentującym relacje i zasoby ludzi, jest m.in. przyczyną niskiej skuteczności pomocy społecznej w usamodzielnianiu klientów i emancypowaniu określonych grup społecznych.

Jednak – co do zasady – praca socjalna jest instrumentem wprowadzania zmian: w życiu jednostki, małej grupy czy całej społeczności. Zmiana podejścia, metod, odrzucenie rutynowo przyjmowanych założeń przez pracowników socjalnych może przynieść lepsze (co nie oznacza doskonałe) rezultaty. Warto zatem wprowadzić do dyskusji nowe koncepty, by pobudzić refleksję nad ograniczeniami tkwiącymi w starych schematach myślenia o diagnozowaniu i o metodyce pomagania. W wypadku rozważanej tu „kwestii wiejskiej” w odniesieniu do unijnej wizji obszarów wiejskich do 2040 r. i prawa do wsi

² Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, t.jedn.: Dz. U. 2024, poz. 1283.

odpowiednio prowadzona praca socjalna może być szczególnie pomocna w osiągnięciu celów UE, czyli zafunkcjonowania „silniejszych i odpornych społecznie społeczności”. Tworzy to konieczność pracy z określonymi grupami kategorialnymi, jak również animowanie i organizowanie społeczności.

W odniesieniu do grup kategorialnych zwraca się w szczególności uwagę na cztery zbiory osób, wydzielone według cech wieku, płci i wcześniejszej przynależności terytorialnej (por. Čipin i in., 2020). Wskazuje się na położenie osób młodych (w mojej opinii – w odniesieniu do reguł sprawiedliwości przestrzennej i prospektywnej), osób starszych (odniesienie do sprawiedliwości przestrzennej i retrospektywnej), kobiet (odniesienie do sprawiedliwości przestrzennej i obu temporalnych wymiarów sprawiedliwości) oraz nowych napływowych mieszkańców wsi (odniesienie do sprawiedliwości przestrzennej i prospektywnej).

Sytuacja wyżej wymienionych grup kategorialnych jest odmienna w zależności od typu społeczności lokalnej, w której funkcjonuje. W kontekście przedmiotu rozważań warto podkreślić, że współcześnie społeczności zamieszkujące terytoria wiejskie są silnie zróżnicowane ze względu na ich cechy demograficzne, społeczno-ekonomiczne oraz kulturowe, co jest widoczne w wielu krajach unijnych (Čipin i in., 2020). Również w Polsce obszary wiejskie nie są jednorodne.

Przegląd krajowej literatury wskazuje, że coraz więcej naukowców ewidencjonuje i rozważa złożoność oraz różnorodność cech demograficzno-społecznych, gospodarczych czy funkcjonalnych jednostek niebędących administracyjnie miastem w Polsce. Przekształcenia obserwowane w osadach wiejskich są niekiedy tak duże, że niektórzy badacze stawiają wprost pytanie, zwłaszcza dla podmiotów w strefach podmiejskich, „czy to jeszcze wieś?” (por. Gonda-Soroczyńska, 2009; analiza terenów pod Wrocławiem). Przykładowo, Agnieszka Becla i Stanisław Czaja (2015), badając dolnośląskie tereny wiejskie w początkach drugiej dekady XXI w., wykazali występowanie zjawiska quasi-urbanizacji z jej konsekwencjami, czyli „pojawieniem się osadniczych hybryd, niebędących jeszcze w pełni wykształconą przestrzenią miejską (niby-miasto) oraz niebędących już przestrzenią wiejską (nie-wieś), które spowalniają lub zahamowują swoją ewolucję, przechodząc w stan osadniczo-rozwojowej stagnacji” (s. 103).

Ich badania udowodniły znaczące zmiany w stosunku do typu osadnictwa i stylu życia wiejskiego, m.in. w zakresie relacji międzyludzkich oraz ze środowiskiem przyrodniczym, oraz wykazały, że w miejsce tradycyjnych wsi powstało sześć różnych form osadniczych. Pięć form stanowiło „etap przejściowy na trajektorii od wsi do miasta, który z różnych powodów nie doprowadzi do ukształtowania miasta, nie dając także możliwości powrotu do typowo wiejskiego charakteru osadnictwa” (Becla i Czaja, 2015, s. 111–112), a jedna – wsie wyludnione zatraciły swój charakter miejsca do życia i pracy. O modelu wsi zanikającej i o wsiach zanikowych na Lubelszczyźnie pisała też Monika Wesołowska (2022), wskazując na konsekwencje procesu wyludniania jednostek wiejskich tego regionu. Niektóre z nich znikną fizycznie, inne zmieniają swoje funkcje i modernizują się pod względem architektoniczno-użytkowym

za sprawą mieszkańców miast zainteresowanych tzw. drugimi domami w otoczeniu przyrody.

Depopulacja wsi, prowadząca do jej zaniku, w ujęciu demograficznym wynika zarówno z niskiego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji: według obliczeń Piotra Szukalskiego (2024, s. 17) w trakcie ponad 20 lat liczba gmin wiejskich mających mniej niż 2000 mieszkańców wzrosła z 7 w 2000 r. do 18 w roku 2023, a tych z liczbą ludności pomiędzy 2000 a 2999 z 69 do 115 (dynamika wzrostu zbioru małych liczebnie gmin jest właśnie największa na terenach wiejskich). Szukalski dodaje, że są to najczęściej ubogie rolnicze gminy z obszarów peryferyjnych, często o niskiej gęstości zaludnienia i o wysokim odsetku osób w wieku starszym. W tych małych i wyludniających się gminach ogranicza się świadczenie usług społecznych (tylko niezbędne minimum), a dodatkowo często są one niższej jakości z powodu obciążenia pracowników dużą liczbą zadań w wyniku braków kadrowych – a te ostatnie będą większe ze względu na prognozowane ubytki ludnościowe w Polsce oraz widoczny spadek liczby absolwentów kierunków, na których kształcą się potencjalni usługodawcy. Coraz bardziej malejąca liczba ludności w efekcie może zagrażać sprawnemu funkcjonowaniu samorządu i rozwojowi ekonomicznemu. Istnieje niebezpieczeństwo zaistnienia opisanego w zagranicznej literaturze zjawiska „błędnego koła”, gdy zamknięcie obiektu lub miejsca świadczenia usług społecznych z powodu małej liczby świadczeniobiorców lub niepełnego wykorzystania zmniejsza dodatkowo atrakcyjność terenu, zwłaszcza dla osób młodych czy młodych rodzin (Muti, 2023, s. 5). To obniża dostępne i przyszłe zasoby kapitału ludzkiego. W efekcie spada dopływ finansów, a zahamowanie tego zjawiska będzie wymagało dużych środków zewnętrznych.

Ustalenia te potwierdzają wyniki badania dostępności usług społecznych dla osób starszych na terenach wiejskich w Polsce (Szatur-Jaworska, 2024a). Ujawniły one szereg barier w zaspokajaniu potrzeb mieszkańców wsi w wieku senioralnym o charakterze transportowym (komunikacja publiczna), kadrowym (braki pracowników ochrony zdrowia i pomocy społecznej), finansowym (po stronie samorządu jako organizatora usług i po stronie osób starszych – usługobiorców), infrastrukturalnym (zły stan infrastruktury drogowej, telekomunikacyjnej i ograniczona dostępność architektoniczna obiektów infrastruktury społecznej), organizacyjnym (nieadekwatne rozwiązania organizacyjne lub ich brak) oraz społeczno-psychologicznym (blokady psychiczne, niezaradność życiowa, bierność, stereotypy, konflikty wśród mieszkańców) i prawnym (utrudnienia i niejasności istniejących przepisów prawnych; Szatur-Jaworska, 2024b).

Depopulacja gmin wiejskich w Polsce jest obserwowana i coraz lepiej diagnozowana z perspektyw różnych dyscyplin naukowych. Jednak obok wsi zanikających znaleźć też można takie, które podlegają silnym wpływom urbanizacji społeczno-kulturowej, ekonomicznej (o czym wspomniano wyżej na przykładzie Dolnego Śląska i okolic Wrocławia) oraz wymianie mieszkańców ze względu na imigrację. Ten różnicujący proces jest widoczny i w innych częściach Europy. Przykładowo, badania hiszpańskie (zob. Čipin i in., 2020) pozwoliły na podstawie tylko samych danych demograficznych wyróżnić trzy typy gmin wiejskich:

– demograficznie odporne (*resilient*) obszary: jednostki o większym rozmiarze z pewną stabilnością demograficzną, o większej niż przeciętnie na terenach wiejskich gęstości zaludnienia i mniejszym wskaźniku maskulinizacji; wpływ emigracji na rozwój demograficzny uznano za relatywnie mniejszy niż w innych typach (ok. 60% urodzonych w danej miejscowości ludzi w chwili badania zamieszkiwało inne miejsca);

– wiejskie obszary emigracji: jednostki o małej liczbie mieszkańców i niskim zagęszczeniu ludności z niekorzystnymi współczynnikami wzrostu ludności, znaczącą przewagą mężczyzn oraz relatywnie wyższym poziomem starzenia się ludności i ubytkami migracyjnymi (ok. 80% urodzonych w danej miejscowości ludzi w chwili badania zamieszkiwało inne miejsca);

– wiejskie obszary zagrożone nieodwracalną depopulacją: jednostki o ekstremalnie niekorzystnych wynikach demograficznych, z bardzo małą liczbą ludności, bardzo niskim wskaźnikiem zagęszczenia, z bardzo zaawansowanym procesem starzenia się ludności i wysoką migracją kobiet.

Często gminy typu drugiego i trzeciego były położone w izolowanych geograficznie miejscach, mieszkańcy mieli ograniczony dostęp do usług społecznych, technologicznych, w tym do Internetu. To powodowało wyjazdy młodych ludzi i brak napływu potencjalnych nowych mieszkańców. Są to podobne problemy, które zgłaszał Szukalski (2024), wskazując na wzajemny niekorzystny wpływ peryferyjnego położenia gmin dotkniętych selektywną ze względu na wiek emigracją i z zaawansowanym starzeniem się ludności. Napływ nowo przybyłych osób na tereny wiejskie może mieć w tym kontekście kluczowe znaczenie dla ich przetrwania i rozwoju, zwłaszcza gdy migranci będą nie tylko rezydentami, właścicielami tzw. drugich domów, ale aktywnymi obywatelami, członkami społeczności, wnoszącymi społeczne i gospodarcze innowacje (np. rozwój agroturystyki, przedsiębiorczości, sztuki i rękodzieła). Nie muszą to być tylko starsi wiekiem emeryci, których z kolei po pewnym czasie może odstraszyć brak infrastruktury medycznej i opiekuńczej. Zmiana trybu pracy na zdalny lub hybrydowy (upowszechniona w czasie pandemii) daje większą mobilność osobom aktywnym zawodowo. Rozwinięta infrastruktura techniczna pomaga przyciągnąć „cyfrowych nomadów”, a lokalne gminy mogą upowszechniać więcej informacji o własnej atrakcyjności jako środowisku do życia (Muti, 2023).

Należy przy tym wskazać jeszcze jeden typ migrantów, obecnych w gminach wiejskich, tj. sezonowych lub długookresowych imigrantów-pracowników w gospodarstwach rolnych. Również w Polsce zasilają oni zasoby pracy na obszarach wiejskich. Wnosi to kolejne wyzwania, w tym problemy związane z ich integracją (często nie dochodzi do niej ze względu na krótki zakładany przez osobą przyjeżdżającą termin pobytu), ale również problemy dotyczące bezpieczeństwa, higieny i warunków pracy oraz uczciwych wynagrodzeń przybyłych pracowników i pracowniczek. Ponadto po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 r. pojawiły się we wsiach rodziny z dziećmi (głównie kobiety) o doświadczeniu uchodźczym, a niektóre Ukrainki rozpoczęły pracę w gospodarstwach rolnych (Fedyuk i in., 2024). Migracje pracowni-

cze i wojenne przekształcają się też w pobyty definitywne, np. za sprawą małżeństw binacjonalnych, co również kulturowo i społecznie może zmieniać społeczności lokalne.

V. OPOZYCJA CZY KONTINUUM? PROBLEMY DEFINICYJNE WSI I OBSZARÓW WIEJSKICH A PRACA SOCJALNA

Badacze zajmujący się problematyką wsi wskazują, że zasadniczo istnieją dwie konwencje definiowania wsi (Wieliczko, 2022, s. 33):

a) definicje oparte na opozycji wieś-miasta, przy czym zazwyczaj prowadzi się analizy „przeciętnej” wsi i „przeciętnego” miasta;

b) w układzie kontinuum przestrzennego, wskazując różnorodność i złożoność typów jednostek osadniczych niebędących administracyjnie miastem.

Podkreśla się przy tym, że w XXI w., za sprawą procesu urbanizacji i jej faz, definiowanie wsi staje się coraz trudniejsze, co w pierwszym dziesięcioleciu bieżącego stulecia podnosiła Ruta Śpiewak (2012): „choć podanie odpowiedniej definicji wsi jest socjologom, ekonomistom i geografom potrzebne, to definiowanie tego pojęcia staje się coraz bardziej skomplikowane. Liczni badacze zwracają uwagę, że wraz z pogłębiającym się zróżnicowaniem wsi i malejącymi różnicami między miastem a wsią coraz trudniej stworzyć jedną adekwatną do wszystkich wypadków definicję. Niektórzy posuwają się do tego, by twierdzić, że obecnie w ogóle nie jest możliwe zdefiniowanie wsi” (s. 42).

W obliczu tych trudności do lat dziewięćdziesiątych XX w. upowszechniło się stosowanie kontinuum wiejsko-miejskiego i koncepcji wielofunkcyjnych obszarów wiejskich, a następnie wprowadzono do rozważań różne typy urbanizacji wsi (Becla i Czaja, 2015). Pojawiły się też postulaty zastąpienia terminu „wieś” określeniem „obszary wiejskie” (Śpiewak, 2012).

Niejednorodność obszarów wiejskich, co obserwuje się też w Polsce, próbują zatem uchwycić typologie tworzone też przez demografów i geografów czy stosowane w statystyce publicznej. Przykładowo, w propozycji referowanej przez Jerzego Bańskiego (2014) zaprezentowano typologię obszarów funkcjonalnych z wykorzystaniem trzech podejść (dynamicznego, lokalizacyjnego i strukturalnego) i wyróżniono 12 typów obszarów wiejskich (i 2 typy obszarów miejskich). Każdy z wyróżnionych typów reprezentowało w momencie badania przynajmniej 3% gmin. W tym miejscu nie chciałabym dyskutować nad zasadnością zastosowania tej typologii. Dla dalszych wywodów ważna jest jednak następująca konkluzja Bańskiego: „Cechą charakterystyczną wszystkich analizowanych typologii obszarów wiejskich jest wyodrębnienie kategorii obszarów będących pod silnym oddziaływaniem dużego ośrodka miejskiego (miejskie obszary funkcjonalne, obszary urbanizowane, obszary o dobrej dostępności). Pomimo że statystycznie należą one do obszarów wiejskich, to w zakresie struktury ekonomicznej i społecznej bardziej przypominają miasta. Tereny takie powinny stać się odrębną kategorią przestrzenną lub należy je

wyłączyć do miejskiej polityki przestrzennej. Obszary położone poza strefami urbanizowanymi cechuje duże zróżnicowanie zależne od przyjętej metody typologicznej” (s. 467).

Również w badaniach statystyki publicznej wskazuje się na konieczność stosowania pogłębionych typologii obszarów wiejskich. W pracach GUS (2024) znaleźć można analizy oparte na Delimitacji Obszarów Wiejskich (uwzględnia się aglomeracyjne i pozaaglomeracyjne obszary o dużej bądź małej gęstości zaludnienia), typologii wiejsko-miejskiej według Eurostatu czy bardziej rozbudowanej typologii regionów według OECD.

Powyższe przykłady rozbudowanych systematyzacji i grupowania obszarów wiejskich stanowią ostrzeżenie przed tworzeniem koncepcji wiejskiej pracy socjalnej jako konstruktu opartego na homogenicznej wizji wsi – *de facto* praca socjalna na terenach wiejskich może często nie być „wiejską”, czyli adresowaną do (tradycyjnej) ludności rolniczej, ale pracą bardziej charakterystyczną dla gmin wiejsko-miejskich, „mieszana/hybrydowa”, zwłaszcza na obszarach zgentryfikowanych społecznie i ciężących do miast lub swoistą dla tworów określonych jako „niby-miasto”–„nie-wieś” (choć administracyjnie będących wsią). Andrzej Hałasiewicz i Walenty Poczta (2024), redaktorzy naukowcy raportu *Polska wieś 2024 r. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej*, we wstępie piszą, że „Wieś się bardzo zmieniła, wypiękniała i jest zamożniejsza, a mieszkańców obszarów wiejskich w skali kraju przybyło, ponieważ mieszkanie na wsi dla wielu osób jest dziś atrakcyjne. Wieś stała się mniej rolnicza i bardziej wielozawodowa” (s. 9). Wskazują też, że niektóre gminy ulegają depopulacji, inne w pobliżu większych miast poddane są silnej presji urbanizacyjnej i „stają się często sypialniami miast, tworząc nowe napięcia i nowe wyzwania”. Podkreślają dynamiczność przemian na polskich wsiach, których zrozumienie nie jest łatwe, co często sprawia, że wpadamy w pułapkę stosowania stereotypów.

Tego typu rozważania teoretyczne i ustalenia badawcze zainspirowały mnie i skłoniły, by nie szukać odniesień do konceptualizowania i prowadzenia pracy socjalnej, opierając się na opozycji miasto-wieś na drodze badania relacji „przeciętnego” miasta i „przeciętnej” wsi oraz zgeneralizowanych sposobów rozumienia „wiejskości” czy „miejskości”, ale w odniesieniu do problemów i potrzeb konkretnej społeczności na kontinuum przestrzennym. Wydaje się, że właśnie koncept sprawiedliwości terytorialnej zastosowany w perspektywie pracy socjalnej pozwala przekroczyć ograniczenia binarnego myślenia (miasto/wieś) i szukać możliwości refleksyjnego oglądu potrzeb danej zbiorowości, np. w ujęciu grup podmiotowych, a nie wynikających z administracyjnej etykiety terytorium.

Należy też zaznaczyć, że obecnie akcentuje się konieczność stosowania trafnego i elastycznego podejścia w definiowaniu i specyfikacji obszarów wiejskich w analizach wpływu inicjatyw publicznych w ramach polityki państwa (tzw. *rural proofing*). Co więcej, ma to służyć postulowanemu prowadzeniu polityk promujących sprawiedliwość przestrzenną (Wieliczko, 2022, s. 39). Jeżeli zatem pomoc społeczna w Polsce – jak czytamy w regulującej ją ustawie – jest instytucją polityki społecznej, a praca socjalna jest jej instrumentem, to tym bardziej powinniśmy się zastanowić nad trafnym jej odniesieniem do profilu społeczności terytorialnych.

VI. WIEJSKA PRACA SOCJALNA CZY RACZEJ PRACA SOCJALNA ZORIENTOWANA NA SPRAWIEDLIWOŚĆ PRZESTRZENNĄ?

Niejednorodność terenów wiejskich rozbija pewność, czy i pod jakimi warunkami możemy mówić o wiejskiej pracy socjalnej; czy nie jest słuszniej wskazywać na określone podmiotowe ujęcia pracy socjalnej (tj. do jakiej kategorii społecznej jest kierowana) w określonym kontekście lokalizacyjnym?

Trudności potęguje intersekcyjność możliwych dyskryminacji i wykluczeń doświadczanych przez poszczególne grupy/kategorie społeczne, a przecież nierówne traktowanie i ekskluzja – co do zasady – stanowią podstawę udzielania usługi pod postacią pracy socjalnej. Nawiazując do terminologii i koncepcji sprawiedliwości Nancy Fraser (2005, s. 37), normą jest, że zbiorowości są dwuwymiarowe, czyli ich istnienie jest zakorzenione po części w strukturze ekonomicznej społeczeństwa, a po części w porządku statusu. Stąd też sprawiedliwość zorientowana na normę równości jest dwuwymiarowa: „obejmuje zarówno redystrybucję, jak i uznanie, nie redukując którejkolwiek z nich do pozostałych” (s. 50). Do jej zaistnienia muszą być spełnione dwa warunki: obiektywny (dystrybucja zasobów zapewnia uczestnikom niezależność i „głos”) oraz intersubiektywny (wykluczenie zinstytucjonalizowanych norm systematycznie deprecjonujących pewne kategorie ludzi oraz ich cechy). W interpretacji wspomnianej badaczki sprawiedliwość wymaga organizacji życia społecznego, która pozwoli wszystkim (dorosłym) członkom społeczności uczestniczyć w interakcji na równych zasadach. Wymaga to odpowiednich zapisów prawa, dystrybucji zasobów i zinstytucjonalizowanych wzorców kulturowych.

Dwuwymiarowość zbiorowości oraz wynikającą z tego intersekcyjność dyskryminacji dobrze ilustruje przykład utrudnień transportowych, dolegliwych dla starszych, samotnych mieszkanek wsi, opisany na podstawie materiału empirycznego zebranego w 2023 r. (Szatur-Jaworska, 2024a). Zgromadzone dane ujawniły, iż „kulturowo przyjęty zwyczaj, że prowadzenie samochodu to domena mężczyzn”, wzmacnia wykluczenie transportowe na terenach oddalonych od miejsc świadczenia usług, gdy brakuje dostępnej komunikacji publicznej (Wiącek, 2024, s. 7). Wskazana wyżej „systemowa dyskryminacja wielokrotna” występuje w Polsce na określonych terenach wiejskich, ale przecież też zdarza się w źle skomunikowanych strefach podmiejskich czy w małych miasteczkach, gdy z mniej lub bardziej specjalistycznych usług trzeba skorzystać w większym ośrodku. Prawdą jest też, że społeczno-kulturowe uwarunkowania ról wpływają na ich skrypty, ale i te ulegają zmianom. Jak stwierdza Sylwia Michalska (2019), analizując dane socjologiczne związane z rolami kobiet wiejskich:

rodzaj społeczności, jej struktura społeczno-zawodowa, ma wpływ na to, jak postrzegana jest rola kobiet w rodzinie i środowisku. Im mniej rolniczy charakter społeczności wiejskiej, tym bardziej poglądy na temat roli kobiet w społeczności i rodzinie odbiegają od tych kojarzonych z tradycyjnym modelem rodziny wiejskiej. Dalsze pogłębione analizy cytowanych badań mogą wyjaśnić, czy kluczowe dla poglądów na temat ról społecznych kobiet są cechy jednostki (poziom wykształcenia, jej status zawodowy itp.), czy to raczej środowisko, w jakim funkcjonuje, i społeczny kontekst, w jakim żyje, wpływają na zbieżność opinii u osób o różnych cechach indywidualnych. (s. 315)

Zatem kobiety o określonych społeczno-demograficznych cechach z określonych zbiorowości (niewyłącznie wiejskich) doświadczają niedostatków uznaniowej i redystrybucyjnej sprawiedliwości przestrzennej, czego rezultatem jest wzrost problemów w określonych lokalizacjach przestrzennych. Mechanizmy powodujące te dolegliwości mają podłoże systemowe: kulturowe, ekonomiczne i polityczne.

Przedstawione wyżej kwestie i wcześniejsze rozważania skłaniają do postawienia pytania, czy koncept pracy socjalnej zorientowanej na sprawiedliwość przestrzenną nie byłby bardziej użyteczny niż wyróżnianie miejskich i wiejskich typów pracy socjalnej. Po pierwsze, w proponowanym ujęciu eksponuje się aksjologiczny wymiar pracy socjalnej przez odwołanie się do idei sprawiedliwości, a według Anny Olech (2019) orientacja równościowa wyróżnia pracę socjalną wśród innych zawodów pomocowych. Zasada sprawiedliwości społecznej została wymieniona w definicji pracy socjalnej przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne przedstawicieli Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych w 2014 r. i jest też obecna w Kodeksie etycznym Polskiego Towarzystwa Pracowników Socjalnych, który obowiązuje od 1988 r. „Aksjologia społeczna to jeden z fundamentów deontologii zawodowej pracowników socjalnych. [...] Ten społeczny wymiar, orientacja równościowa, nie występuje w zasadzie w deontologiach zawodowych innych profesji pomocowych” (Olech, 2019, s. 120–121).

Po drugie, za rozważaniem wykorzystania konceptu pracy socjalnej zorientowanej na sprawiedliwość przestrzenną zamiast stosowania etykiety pracy wiejskiej/miejskiej przemawia potrzeba zniwelowanie trudności identyfikacji i operacjonalizacji „wiejskości”/”miejskości” w pracy socjalnej i wyznaczeniem jej głównych kryteriów – pod względem geograficznym, administracyjnym, gospodarczym, kulturowym i społecznym. Za takim ujęciem przemawiałyby argumenty przedstawione przez Martę Smagacz-Poziemską (2019), iż obszary miejskie i obszary wiejskie traktuje się współcześnie po prostu jako środowiska życia. Sprzyja temu procesy „umiastowienia” niektórych wsi, ale też „wejście” wsi do miasta” w wyniku dowartościowania natury, flory i fauny w naszym otoczeniu, popularności idei samowystarczalności żywnościowej (np. hodowle własnych warzyw, ziół czy kwiatów na balkonach lub w ogródkach i działkach miejskich; Smagacz-Poziemska, 2019, s. 195). Nie oznacza to, że obszarów typowo wiejskich (pod względem administracyjnym, społecznym, ekonomicznym, przestrzennym itp.) nie ma, podobnie jak występują obszary typowo miejskie, jednak trudno utrzymać i stosować proste binarne podziały związane z przynależnością administracyjno-terytorialną.

Jednak, co też wskazuje Smagacz-Poziemska (2019, s. 196), używanie pojęć „wieś” i „miasto” może być korzystne, gdy uznamy je za „pojęcia »roboczo orientujące«, pomocne pracownikowi socjalnemu w fazie diagnozy danego środowiska życia – przy zachowaniu jego refleksyjności i krytycznego spojrzenia na przesady i stereotypy dotyczące miejskiego i wiejskiego stylu życia oraz cechy środowiska społecznego. W tym wypadku, co dodam, liczyć należy nie na mądrość praktyczną (zob. Kudlińska, 2014) pracownika socjal-

nego, ale jego socjologiczną wyobraźnię, co może być trudne, gdyż „związki między pracą socjalną a socjologią są raczej luźne, w rezultacie pracownicy socjalni bardziej są skłonni odwoływać się do praktycznych teorii opartych na własnym doświadczeniu” (Kudlińska, 2014, s. 143). Figura „refleksyjnego praktyka” został stworzona, by podkreślić konieczność głębokiego namysłu nad sytuacją wspieranego klienta, jego otoczeniem rodzinnym i społecznym, ale również nad własnymi działaniami zawodowymi i postawami, gdy profesjonalista planuje, wdraża rozwiązania i sprawdza ich efekty (Łuszczyńska, 2022). Jeżeli zatem „refleksyjny praktyk” będzie stosował „roboczo orientującą” etykietę „wiejskości”, to dokonując diagnozy określonego środowiska niebędącego administracyjnie miastem, warto by zwrócił uwagę na uprawnienia, pozycję, zasoby określonych grup kategorialnych, zwłaszcza kobiet i napływowych mieszkańców wsi, poszukując nie tylko „problemów”, lecz także szans rozwoju.

VII. ZAKOŃCZENIE

W zakończeniu warto odnieść się do prawa do wsi, którego aksjologicznym fundamentem jest sprawiedliwość przestrzenna. Prawo to m.in. wskazuje na konieczność brania pod uwagę skutków współcześnie podejmowanych działań w odniesieniu do przyszłych generacji. Być może stosowanie dystynkcji pomiędzy wsią a miastem będzie bardziej użyteczne, gdy połączymy to z ideą odpowiedzialności za przyszłe pokolenia, wychodząc poza legitymizowane w epoce industrializmu schematy myślenia o wsi jako „producencie” żywności i „dawcy” siły roboczej. Skoro więc społeczeństw postindustrialnych „stała się miejscem życia bardzo różnych kategorii społeczno-zawodowych i bardzo różnych aktywności gospodarczych” (Halamska, 2012, s. 210), to wymaga to tworzenia i wdrażania metodyki pracy socjalnej odpowiadającej wyzwaniom tego typu społeczności.

Oczywiście, używając określenia „wieś” jako generalnej kategorii, opartej na podziale binarnym (miasto-wieś), jesteśmy w stanie wskazać określony „pakiet problemów do rozwiązania” polskich obszarów wiejskich, odpowiadający diagnozie makro. W diagnozach poziomu lokalnego warto jednak porzucić uproszczone i utrwalone w naszej świadomości obrazy „jednoznacznej diagnozy sytuacji wsi”, nierzadko przeplatane „resentymentami” i „elementami ideologii agraryzmu” (Halamska, 2012, s. 213). Wówczas prawo do wsi nie będzie realizowane jako praca oparta na działaniach, mająca spłacić dług zaciągnięty przez ludność miejską wobec (problemowej) ludności wiejskiej, a będzie tworzeniem rozwiązań na rzecz rozwoju lokalnych wspólnot i likwidowania nierówności. Przy czym warunkiem jest partycypacyjny charakter diagnozy, w której oddaje się głos (jako warunek obiektywny) i daje się uznanie (jako warunek intersubiektywny) różnym kategoriom społecznym (ujęcie podmiotowe), by zaspokoić ich potrzeby w imię społecznej, w tym przestrzennej sprawiedliwości.

Author contributions / Indywidualny wkład autora (CRediT): Mariola Raclaw – 100% (Conceptualization / Konceptualizacja; Investigation / Przeprowadzenie badań; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisa-
nie – recenzja i edycja).

Conflict of interest / Konflikt interesów: The author declares no conflict of interest. /
Autorka nie zgłosiła konfliktu interesów.

Funding / Finansowanie: The author declares no institutional funding. / Autorka oświad-
czyła, że nie korzystała z finansowania instytucjonalnego.

The use of AI tools / Wykorzystanie narzędzi AI: The author declares no use of AI tools.
/ Autorka oświadczyła, że nie korzystała z narzędzi AI.

Data availability / Dostępność danych: Not applicable. / Nie dotyczy.

References / Bibliografia

- Babbie, E. (2005). *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bański, J. (2014). Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść meto-
dologicznych. *Przegląd Geograficzny*, 86(4), 441–470. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2014.4.1>
- Bednarowska, Z. (2015). *Desk research* – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowa-
dzeniu badań marketingowych i społecznych. *Marketing i Rynek*, 7, 18–26.
- Borodina, O. (2022). W kierunku konceptualizacji sprawiedliwości społecznej w przestrzeni wie-
skiej Ukrainy. *Wies i Rolnictwo*, 4(197), 35–47. <https://doi.org/10.53098/wir042022/02>
- Čipin I., Klüsener, S., Recano, J., i Ulceluse, M. (2020). A long-term vision for the development of
rural areas in Europe. *Population and Policy Brief*, 27.
- Cywiński, A. (2023). Sprawiedliwość przestrzenna jako warunek inkluzji: perspektywa dzielno-
ści Irish Wheelchair Association. *Niepelnospprawność i Rehabilitacja*, 4, 78–88. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.3981>
- Cywiński, A. (2024). Sprawiedliwość przestrzenna w wybranych miastach w Polsce i za granicą (na
przykładzie Dublina, Salzburga, Warszawy i Krakowa). *Niepelnospprawność i Rehabilitacja*, 2,
137–149. <https://niepelnospprawnoscierehabilitacja.publisherspanel.com/article/548765/pl>
- Fedyuk, O., Homel, K., Jóźwiak I., Kindler, M., Kowalska, K., Kyliushyk, I., Lashchuk, I., Ma-
tuszczyk, K., i Tygielski, M. (2024). Fair work in the fields?: Ukrainian women working in
agriculture in Poland / Godna praca w polu?: praca Ukrainek w rolnictwie w Polsce. EUI,
RSC, Policy Brief, 18. Migration Policy Centre. <https://hdl.handle.net/1814/77174>
- Fraser, N. (2005). Sprawiedliwość społeczna w epoce tożsamości: redystrybucja, uznanie, uczest-
nictwo. W: N. Fraser i A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*
(s. 27–110). Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Gonda-Soroczyńska, E. (2009). Czy to jeszcze wieś? Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współ-
czesne. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 12, 178–190.
- GUS. (2024). Obszary wiejskie w Polsce w 2022 r. GUS; Urząd Statystyczny w Olsztynie. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/rolnictwo/obszary-wiejskie-w-polsce-w-2022-roku,2,6.html>
- Halamska, M. (2012). Polityka wobec wsi: dwuznaczność i dysfunkcje. W: M. Jarosz (red.), *Insty-
tucje: konflikty i dysfunkcje* (s. 210–231). Oficyna Naukowa.
- Hałasiewicz, A., i Poczta, W. (2024). Wstęp. W: A. Hałasiewicz i W. Poczta (red.), *Polska wieś
2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej* (s. 9–11). Scholar.
- Komisja Europejska. (2021). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europej-
skiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów pt. „Długoterminowa wizja
dla obszarów wiejskich EU – W kierunku silniejszych, lepiej skomunikowanych, odpornych
i zamożnych obszarów wiejskich do 2040 r.”. COM(2021) 345 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52021DC0345>

- Kudlińska, I. (2014). Socjologia a praktyka rozwiązywania problemów społecznych – między naukowymi a nieformalnymi teoriami problemów społecznych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 50, 137–151. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.50.08>
- Łuszczynska, M. (2022). Pozytywna praca socjalna (PPS) – ku nowemu paradygmatowi metodycznemu w pracy socjalnej. *Praca Socjalna*, 2(37), 183–203. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9037>
- Michalska, S. (2019). Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet. W: M. Halamska, M. Stanny i J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi* (tom 1, s. 287–321). Scholar. <https://doi.org/10.53098/9788373839984>
- Madanipour A., Shucksmith M., i Brooks, E. (2021). The concept of spatial justice and the European Union's territorial cohesion. *European Planning Studies*, 30(5), 1–18. <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1928040>
- Muti, Ö. (red.). (2023). Regional population diversity and social cohesion in the local context. *Population and Policy. Discussion Paper*, 20. Pobrane 17 września 2025, z: <https://population-europe.eu/research/discussion-papers/regional-population-diversity-and-social-cohesion-local-context>
- Okrasa, W. (2016). Przestrzenne aspekty nierówności społecznych: sprawiedliwość przestrzenna a zróżnicowanie dobrostanu lokalnego – ewaluacja wpływu środków rozwojowych. *Uniwersyteckie Czasopisma Socjologiczne*, 15(2), 25–51.
- Olech, A. (2019). Wartości, normy, wskazania etyczne. W: K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów* (s. 118–133). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Supińska, J. (2014). *Dylematy polityki społecznej*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Smagacz-Poziemska, M. (2019). Środowiska wiejskie – środowisko miejskie: realia socjalne. W: K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów* (s. 183–197). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Soja, E. (2009). The city and spatial justice. *Justice spatiale/Spatial justice*, 1(1), 1–5. <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816666676.003.0001>
- Szatur-Jaworska, B. (red.). (2024a). *Dostępność usług społecznych dla osób starszych mieszkających w gminach wiejskich. Raport*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Szatur-Jaworska, B. (2024b). Podsumowanie wyników badań. W: B. Szatur-Jaworska (red.), *Dostępność usług społecznych dla osób starszych mieszkających w gminach wiejskich. Raport* (s. 139–160). Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Szpak, A. (2017). Prawo do miasta jako nowy kierunek rozwoju miast. *Studia Miejskie*, 25, 177–188. <https://doi.org/10.25167/sm2017.025.11>
- Szukalski, P. (2024). Przemiany demograficzne a nieoczywiste wyzwania polityki społecznej w Polsce. *Polityka Społeczna*, 11–12, 13–18. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.8494>
- Śpiewak, R. (2012). Definiowanie kategorii „wieś” na początku XXI wieku, czyli o kłopotach badacza obszarów wiejskich. *Wież i Rolnictwo*, 3(156), 30–45. <https://doi.org/10.53098/wir.2012.3.156/02>
- Touraine, A. (2011). *Myśleć inaczej* (M. Byliniak, tłum.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Uwayezu E., i De Vries, W. T. (2018). Indicators for measuring spatial justice and land tenure security for poor and low-income urban dwellers. *Land*, 7(3), artykuł 84. <https://doi.org/10.3390/land7030084>
- Wiącek, M. (2024). Wstęp. W: B. Szatur-Jaworska (red.), *Dostępność usług społecznych dla osób starszych mieszkających w gminach wiejskich. Raport* (s. 5–8). Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Wieliczko, B. (2022). Czym jest współczesna wieś? Definicje, klasyfikacje, ewolucja. W: J. Wilkin i A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś. Raport o stanie wsi* (s. 29–40). Scholar.

